

• AZ ELTÉKOZOLT ORSZÁG •

Az unokák nemzedéke

Kanizsai Ferenc neve ma már az irodalom bennfenteseinek körében is ismeretlenül cseng, s az irodalmi lexikonok is csak néhány sorban emlékeznek meg a XX. század első évtizedének szépreményű novellistájáról. Tragikus alakja volt ő a fővárosban helyét nem lelő írónak, az életében megjelent – többnyire sápadt – kötetei, kellőképpen halovány fényt vetnek rá ahhoz, hogy az irodalmi múltunk iránt érdeklődők kedvet kapjanak könyvei felkutatására.

Kanizsai Ferenc – családi nevén Csuka Ferenc, aki alkalmanként Kanizsai Ferenc néven is szerepelt könyvei címlapján – 1879-ben született Magyar-Kanizsán, s 1914-ben, alig harmincöt évesen halt meg abbaziai gyógykezelése során. A *Bűntársak* című elbeszéléskötetéhez 1912. február 7-ei keltezéssel írt *Előszó-féle* című rövid életrajzában így mutatkozott be az olvasóknak: „Bácskában, a magyar Gascogneban születtem, Ó-Kanizsán, ezelőtt harminckét esztendővel. Középiskolába Szegeden és Versecen jártam – Versecen pompások a borok, és van ott egy hegye, a csúcsán várrom –, egyetemre pedig Budapesten és Kolozsvárt. Rajongtam a fizikáért, a geometriáért, de kivált a matézisért. Mérnöknek indultam tehát. Ebből következik, hogy csakhamar otthagytam a műegyetemet, elszegődtem filozop-ternek, Gyulai Pál még professzorom volt, és tanár akartam lenni. Most pedig idestova már – tíz éve újságíró vagyok. Nem bántam meg. Roppant szeretem a mesterségemet.” A Szeged–Budapest–Szabadka–Budapest térségben folyton újrakezdett, de soha ki nem teljesedett újságírás tulajdonképpen a végeláthatatlan helykeresés időszakára volt. „Hol egyik, hol másik napilapnál dolgoztam, mint belső munkatárs” – írta ő maga az idézett életrajzi vallomásában. (Mindebből mára csak annyi derült ki, hogy 1909–1910-ben a *Magyar Hírlap*nak, 1911-ben pedig az *Élet*nek dolgozott.) Majd hozzátette: „Szegedében évekig voltam rendőri és közigazgatási riporter, és e minőségemben sok érdekességet láttam és tanultam. Közben már ez idő tájt kezdtem novellákat írni, sőt elkövettem ott egy folytatásos újságregényt is.” Itt, a Tisza-parti városban 1905-ben jelent meg a *Faustus redivivus* című novelláskötete, melynek főlváगतlan példánya százket évig hevert érintetlenül az Országos

Széchenyi Könyvtár gyűjteményében. Budapesten azután a tárcák és novellák mellett megírt további három regényt, amelyek hírlapokban jelentek meg, az igazi sikert azonban az 1911-ben a Singer és Wolfner kiadó Modern Magyar Könyvtár sorozatában megjelent *A cserebogár* című elbeszélésgyűjteménye hozta meg a számára. Kanizsai Ferenc ekkor lett a pesti szalonok kedvelt írója.

És ekkor veszett el a bácskai irodalom számára végérvényesen. Kanizsai Ferenc ugyanis a fővárosi lapokban ontotta magából a tárcákat és a parfümillatú novelletteket, s *Az ötnapos menyecske*, a *Házastársak* és az *Amikor a Vörös Pók házasodott* című elbeszéléseivel visszavonhatatlanul felsorakozott a Molnár Ferencet követők népes seregletébe. Témái többnyire a kornak és a körülményeknek megfelelően a házastársi csömör, az elhagyott szerető, a kimenős katonája és a megesett cselédlány, valamint a váltók lejártának fenyegető közelsége. És a napi hatkrajcáros problémák tucatja, amelyeket estig túl kell élni, hogy hősei az alig rojtos inggallér suta takargatásával végül is helyet foglaljanak a fényes mulató asztalánál, és tetemes számlájuk kontójára pezsgőt rendeljenek a főúrtól. Alig villan meg valami az élet valódi szépségéből és igazi tragikumából, alig van olyan határozott arcú hőse, mint *A baráber* című elbeszélésnek titokzatos alakja, aki a Kárpátok között, a Latorc-völgyi vasútépítés során robogó mozdonnal sodorja a mélybe az őt elhagyó asszonyt és a bectelen főmérnököt. A „baráber-féle ember” ugyanis így oldja meg az előtte feltornyosuló gondokat.

A magyar társadalom igazi problémái közül néhány csak *A cserebogár* című kötete egyes elbeszéléseiben jelenik meg – ott is inkább kellő, megbocsátó derűvel, s csak ritkán maró gúnnyal vagy ironikus éllel. Ilyen tekintetben a *Jancsi és a többi gróf* című elbeszélése már igazi gyöngyszeme a századforduló magyar novellairódmának. A tekintetes asszony, Apatich Gedeon sótárnok özvegye, „három gyermekkel csöppent ki a régi módiból. Fiú a két szélső; leány a közbűlső.” Gondja igazából csak a kisebb fiúval van; a nagyobb már „állásbeli férfiú: aranycsillagos vasúti tiszt”. A kétszáz pengő fix fizetés álomvilága ez, amikor a dzsentri – hogy némi jövedelemhez jusson – boldogan vállalna állami hivatalt, miközben születési jogokra, nemzeti elkötelezettségre hivatkozva

magasan hordja régi nemzeti büszkeségét. Apatich Gedeon sótárnok özvegyét – bár erről eleinte mélyen hallgat – már az is reménységgel tölti el, hogy a Sefcsik, a magyar királyi sótiszt kerülgette a „házukat”, az albérleti szobát. „Ez a Sefcsik cigányos modorban zongorázik magyar nótákat. Kukorékolni, ugatni, nyávogni, rőfogni és bőgni oly hűséggel tud, hogy az embereknek majdnem kilyukad az oldala a nyilamló kacagástól. Röviden: ez a Sefcsik igazi művelt világfi. És csiptetőt visel. Apatichné egyre gyakrabban emlegette vasutas fia, Ádám előtt, hogy nem bánná a dolgot.” Igaz, hogy még sótiszt csupán, de előbb-utóbb sótárnok lesz belőle, akárki meglássa. „Apátok is az volt. Öregapátok is. Azaz, hogy öregapátok volt az igazi. A sótárnokot az ő idejében még úgy hitták, hogy: perceptor. Szebb világ volt az! A perceptor roppant nagy úr volt. Nagyobb a szolgabírónál, hatalmasabb a vicispánnál. Jogában állt botoztatni, tömlöcbe csukatni, sőt akasztani. A mai világban nincsenek ekkora urak.” Ez így rendjén is volna, hiszen a büszkeség már régen alászállt, és ma már a sótárnok is előkelő partinak számít. Aztán egy hónapvégi estén, amikor hitelbe szerzett tojásból volt újfent a vacsora, a Jancsi gyerek is bejelentette, eltökélt szándéka, hogy fináncnak szegődik. Rémület ülte meg a gyengén világított szobát; néhai Apatich Gedeon sótárnok fia a fináncok között! Azután pedig – miért ne!? Ha szigorúan vesszük, a finánc éppúgy az állam érdekeinek öre, mint a sótárnok. Csak a Sefcsik jegyezte meg kajánul: „Pusztul a zsentri!” Ezzel szemben tény, hogy nem mindenki mehet a sójövédékhez, hovatovább ma már a fináncok között is akad egy Eszláry fiú, egy Vuchetich, egy Jelenszky, egy Bajmóczy, sőt egy gróf is: Löwinger Adolf gróf, aki ugyan zsidó, de ez most nem számít. „Hát nem olyan rossz társaság ez.” És az Apatich család – belevonva a kitűnően nyerítő Sefcsiket – megállapodott abban, hogy hiszen „igaz, ami igaz, de Mária Terézia híres gárdistái óta aligha volt együtt ilyen kifogástalan, előkelő testület”. Ebben megnyugodva a család kezdett büszke lenni a Jancsi gyerekekre – a dohánykadétra. Mert vitézi dolog ám a helytállás! És Jancsiban a magyar virtus máris magas hófokon kezd izzani: „mink, pénzügyőrök, örökösen háborúban állunk a csempészekkel – mondta dagadó mellel. – Mink éjjel-nappal kockáztatjuk az életünket. A komisz bakák az

ágyban hortyognak, mikor én szélben-esőben, sötétben a budakeszi vámnál töltött puskával lesben állok.”

A megfeneklett élet színes változatát mutatta meg Kanizsai Ferenc a *Sürgöny a faluba* című, már a szülővidékén játszódó történetében is. Az egykor szebb napokat megélt család, a néhai alsó és felső Csongvay Bálint községi érdemes jegyző ivadékai minden hónap utolsó napján elfoglalták helyüket az egykori gazdagságra már csak halványan emlékeztető házuk ablakában. „A Csongvay-ősök gazdag vízi kalmárok, kiknek gabonás hajói néha a Fekete-tengerig elmerészkedtek – megengedhették maguknak, hogy mivel faúsztatással is kereskedtek, egy füst alatt követ is hozassanak Máramarosból a fenyőtutajokon.” A hajdani nagy hajók azonban régen eltűntek, egyetlen süllyedő gályaként maradt meg a ház közel a Tisza partjához, ami Martonoson tudvalevőleg a központot jelenti. A vagyont és a gazdagságot megteremtő Csongvay ősök hosszú életükön át a faragott hajóorr csigájában a legművészibben megfaragott hegedűnyakat látták és tisztelték, az unokák azonban már egészen más okokból eredően ragaszkodtak a hegedűnyak virtuozitásához, s a süllyedés okát is valahol itt kell keresni. „A gálya, kivált, hogy Csongvay Bálint, a község érdemes jegyzője vagy tíz esztendőnek előtte elhalálozott, biz gyakran és mindinkább többször táncolt az adóságok örvényes és szirtes tengerén. A gálya ezenfelül meg van terhelve kölcsönök sok ezer tonnás rakományával, ami gyakran idézte elő a rögtönös merülés veszélyét. Viharok megtépték vitorláit, kettétörték árbocait.” Mindösszesen egy vitorlája maradt ép ennek a gályának: az özvegyi nyugdíj. Ezt várták oly sok reménnyel telve az unokák minden hónap utolsó napján, délután négy és öt között.

Csongvay Károly bácsi a veszprémi kanonok mindig pontos volt, a havi száz forint segély tíz év óta, hogy öccse, Bálint meghalt, minden hónap utolsó napján pontosan megérkezett. Ez a rózsaszínű utalvány, melyen Károly bácsi jó egészséget szokott kívánni, ez jelentette a hitelt, a Csongvay utódok egzisztenciájának alapját. Ám a postás ezúttal anélkül halad el a ház előtt, hogy benyitott, vagy akárcsak beköszönt volna. Odabenn dermedt csönd ülte meg a szobát. A hírt, hogy Csongvay Károly kanonok úr gutaütés következtében meghalt, kevéssel ezután az ünneplőbe öltözött postamesterné hozta meg.

•

Lett nagy vidámság és derű a házban, hiszen a száz forintos nyugdíj egyszerre hatalmas örökséggé változott át. „A gyászoló család öröme oly tobzódássá fajult, hogy mindent elfelejtettek, ami a múltban keserűséget okozott nekik...” és csókolták-ölelték a postamestert, meg a kántornét, akik máris szétkürtölték a faluba a Csongvay fiúk partiképeségének színes részleteit.

A *Jancsi és a többi gróf*, valamint a *Sürgöny a faluba* című elbeszélésekben Kanizsai Ferenc kora legégetőbb problémájához nyúlt, a birtokososztály hanyatlásának kérdéséhez, amely a Tisza Kálmán-i idők legfájdalmasabb társadalmi problémáját jelentette. A kis- és középbirtokos réteg tagjai fáradt enerváltsággal keresték helyüket a társadalomban. A gazdálkodással már felhagytak, birtokaikat rendre súlyos adóssággal terhelten, amolyan igazi teherként cipelték magukkal mindaddig, amíg a banki jelzálog vagy a hitelező zsidó kereskedő árverésre nem vitte az omladozó kúriát és a gyomlepte földeket. Gozdsu Elek *A köd* című, 1882-ben megjelent regénye a pusztuló magyar életnek állított feledhetetlen emléket. Az önfeladás, a lemondás, a régi, nemzeti dicsőség továbbélésének hamis illúziójába menekülő, egyébként már csak szenvelgő lélek önpusztító hedonizmusáról szóltak a kor legkiválóbb művei: Arany László *A délibábok hőse* (1872), Asbóth János *Álmok álmodója* (1876), Justh Zsigmond *Fuimus* (1895), Török Gyula a *Porban* (1912) és *A zöldköves gyűrű* (1918) című regénye és novelláink hosszú sora mutatta be a haldokló lélek végtelen stációinak beláthatatlan sorát. És róla, a pusztuló magyar középosztályról szólt Babits Mihály hatalmas regénye, a *Halálffai* (1927) is. Az óbecsei Csupor Gyula a *Megbukott a mama* című, a kiegyezés keltette, határtalannak tűnő reményeknek hangot adó, 1868-ban Zomborban megjelent regényében még felmentette a birtokát és vele a gazdálkodást feladni készülő és a hivatalba menekülő dzsentrit mondván, Deák Ferenc politikai bölcsessége újra megnyitotta a magyar birtokososztály előtt a felemelkedés és az érvényesülés útját, nincs alapjuk tehát a nemzet hanyatlásáról festett rémképeknek. A rendi Magyarország megfáradt fiai újra talpra fognak állni, s a magyar nemzet életében újabb dicsőséges ezer esztendő fog fölragyogni.

Gozdsu Elek regényében azonban már nyoma sincs a ragyogásnak, mindenütt „ott ült, ott gubbaszkodott a kastély minden

szobájában a lelket ölő köd, és akik eltévedtek benne, azoknak nem volt pihenésük”. Tervtelen, céltalan életek lézengtek mindenütt teherként cipelve magukkal az álmaikat egyik napról a másikra. Ivánnak sincs ereje jobbra fordítania az életét, és bár látszólag a szerelem úzi a kétségbeesésbe, pusztulásának mélyebb, a társadalom szövedékében gyökerező okai vannak. És amikor már tarthatatlan a birtokára fölvert jelzalog, megjelenik Rozgonyi Dolfi a maga, immár jogos tulajdonáért. „Hát milyen biztosítékot ad nekem a tekintetes úr? – kérde Rozgonyi egy másik kép elébe állva, amelynek kopott, fekete rámajából Iván pödrött bajuszú, ezüstgombos mentés öregapja nézett mogorván Rozgonyi szeme közé. – Furcsa kép! – folytatta Rozgonyi. – Amerre csak megy az ember, akárhonnán nézi, mindig szemközt van vele az ember. Nagyon haragos úr lehetett, talán a nagypapája volt? Erről az öregúrról beszélte nekem az én papám, kilencvenkét esztendőn élte, hogy kutyákkal kergette ki az udvarból, mikor birkabőröket akart venni, de az unokája nem kerget ki engem a kutyákkal. Nem bizony [...] vigyorogta Rozgonyi a pödrött bajszú nagypapának szeme közé.” Majd a zsidó kereskedő tisztán és tagoltan, minden szót nyomatékkal kiejtve így szólt: „Ez a fészek kell nekem! Ez a fészek kell nekem fedelestül, mindenestül. Ez legyen a fedezet arra a pár ezer forintra, meg azután az a kisebbik ott a falu végén.” S a vidéki magyar dzsentrinek már nincs hatalma megvédenie az ősei birtokát.

Szigethy Sz. Vilmos *A vármegyéből* (1908) című elbeszélésgyűjteményében olvasható tájaink irodalmának talán legmegrendítőbb dzsentrinovellája, a *Vándorló földek*. Az utolsó Privinszky, a Jancsi gyerek alig múlt harmincéves, amikor dobra került az ősei birtoka. János úr módfelett könnyelmű életet élt, „nem szeretett a holnappal törődni”, s ahogy nőttek a terhek a birtokon, ő egyre mélyebben temetkezett a mámorba. Az utolsó kártyacsatája három napig tartott, s mikor fölállott a kártyaasztal mellől, enyhe megkönnyebbülést érzett. „Az állomástól gyalogszerrel ballagott a kastély felé, amely így, hajnali világításban, szinte idegenszerűen hatott rá. Becsületes, régi ház, amely kívülről nem mutatja benső kincseit. Nem az évszázadok alatt gyűjtött értéktárgyakat, hanem a hívogató, kényelmes berendezést, talán inkább az otthonos levegőt, amit azonnal megszokhat,

•

aki egyszer beteszi ide a lábát. Ablakait befutotta a borostyán meg a vadszőlő, udvara, kertje tele dús lombú fával, a legfiatalabb is idősebb nálánál. De olyik még regét mondhatna a dédjeiről, akik szelíd szerelemmel karolva át egymást árnyékukban álmodták át az első álmokat. Soha nem érezte át hangulatát a háznak, idegen volt az neki örökké, csak most kezdte valami bizsergetni a lelkét. Új meg új szépségeket fedezett föl, sorra járta a szobákat, aztán lefeküdt.” Utoljára aludt az otthonában, hiszen holnap árverés lesz a birtokán.

Az utolsó Privinszky kötelességének érezte, hogy személyes jelenlétével tisztelje meg a kastélynak meg a földeknek a dobra verését. Egykedvűen hallgatta a jegyző felolvasását, alig várta, hogy túl legyen a fölösleges felhajtáson. Csak a köréje sereglett falusiak zokogtak keservesen, mint a temetésen szoktak sírni az asszonyok. A szomszédok sem voltak már sehol. „Hol voltak már azok! A kényelmes szobák hangulata, levendulaillata fölcserélve, csupa idegenszerűség minden, füstölgő gyárkéményekkel – még a Privinszky-erdő is az utolsó errefelé.” A ceremónia különben tényleg nem tartott sokáig, mindössze egy ember árverelt, a többi csak érdeklődött. Annak az egynek is „együtt kellett minden, a kastély, a föld, az erdő”. Csak maga az árverelő fiatal regálebérlő szégyenkezett, mintha illetlenséget követett volna el. Kissé távolabb pedig, a park fái alatt „Kecses ősz matrónák a kriptákban alusszák örök álmukat, szigorú tekintetüket felolvasztotta a halál kibékítő ereje. Imádságra kulcsolt kezük hasztalan könnyörög egy kis mérsékletességért, a vándorló földeket nem tudják többé megállítani útjaikban. Egész életük kevés volt hozzá. [...] Akkor kezdtek el vándorolni a földek, rájuk ült a magyar átok, s nyargalt rajtuk örökségképpen mindvégig.”

Az 1875 után következő s a világháborúba torkolló négy évtized volt a magyar rendi társadalom összeomlásának tragikus korszaka. A középbirtokosság túlnyomó többségének a vagyona – a tőkés vállalkozóval szembeni versenyképtelenség, az elavult gazdálkodás, a tőkehiány és a hitelképtelenség következtében – rövid idő alatt elúszott. A gazdálkodó birtoka működését sem tudta biztosítani, nemhogy a fejlesztésre, a feltőkésítésre gondolhatott volna. Hitelezője többnyire csak terményeinek biztos felvásárlója, a zsidó kereskedő volt, ám ez az ügylet életre-halálra ment, a jelőlag lassan

felemésztette a földet, az erdőt, a kastélyt – egyszóval: a teljes kis- és középbirtokosi egzisztenciát. Magyarországon a politikai életben ekkortájt válság válságot követett. „Végre 1875-ben, a kiegyezés létrehozó gazdag közép- és nagybirtokosság pártja és az elégedetlen középbirtokosság pártja között megegyezés jött létre, és a két párt egyesülésével létrejött a Szabadelvű Párt, s ezzel hosszú időre Tisza Kálmán lett a hatalom kulcsembere. 1861-ben a középbirtokosság megindult a hatalom felé, 1875-ben pedig megszerezte azt, amire vágyott. 1867-ben a Deák-párt valódi polgári-liberális államot, polgári-liberális demokráciát álmódott az országnak, elképzelését azonban a rendi Magyarország vármegyei végváraiban, a tenyérnyi birtokán megfeneklett dzsentri mindenütt obstruálta, ahol csak megethette, míg végül Tisza Kálmán beemelte őt a hatalomba. Németh G. Béla, a kiegyezés korának egyik legkiválóbb ismerője a *Tűrlemetlen és késlekedő félszázad* (1971) című kötetében részletesen bemutatta a dzsentri hatalomhoz vezető útját, és az általa vezetett politika bukásának okait – ami végül a történelmi Magyarország összeomlásához vezetett. A kis- és középbirtokosi osztály gazdasági ereje ugyanis kevés volt az ország felemeléséhez, s ha lettek is volna modernizációs törekvései, ahhoz sem pénze, sem tudása, sem kellő elszántsága nem volt. „A város – mutatott rá Németh G. Béla –, a tőkeerős iparos-kereskedő polgárság ugyanakkor egyre élesebben került szembe a vidéki birtokosdzsentri-réteggel, mely ragaszkodott 1875 után kialakult hatalmi helyzetéhez. A dzsentri »pusztult«, csak a nagybirtok állta ki a tőkésedés versenyét, a közepes, a kisebb, alig; újra csúszott a dzsentri alól a földbirtok, melynek jelentősége, az iparral szemben, különben is egyre csökkent.” A dzsentri még ilyen körülmények közepette sem mondott le „nemzetépítő” álmairól, s változatlanul az úri Magyarország történelmi értékei megőrzőjének hitte magát. S ha veszett a föld, a birtok, az őseitől öröklött „szent elhivatottság” – hát maradjon legalább a tekintély, a rang, a méltóság, gondolta a dzsentri, és váltott: beült a városi, a vármegyei hivatalba, és reménykedett a követté történő megválasztásában. A kereskedést, a megfelelő szakma kitanulását és a közgazdasági-banki pályát rangon alulinak tartotta, azt átengedte a zsidóknak és a nemzetiségek helyüket kereső arisztokráciájának. Kanizsai Ferenc

•

Apatich Jánosa sótárnoki hivatalról álmódott, és Szigethy Sz. Vilmos utolsó Privinszkyje is a városi hivatalban szerette volna magát látni. Gozdsu Elek regényhőse, Iván pedig már nem akart semmit – az ő világa már az enyészet világa volt. „A sűrű köd, mint valami óriás polip, rátapasztotta alaktalan testét a kastély fényes ablakaira, mintha kíváncsian bele akart volna nézni a szobákba, rá akart volna lehelni az emberekre, hogy elrejtse őket, mintha érezte, tudta volna, hogy mindenki, aki abban a kastélyban lakik, egyedül szeretne lenni, láthatatlan akarna lenni, hogy a másikkal ne találkozassék. [...] Nagy köd van odakinn! Hideg... a köd... az öl meg engem! – Körültekintett a szobában, szeme rámeredt az ablakra, mintha a ránehezedő ködben keresne valamit.”

A Bácska és a Bánság úri világát sem kímélte meg az idő a pusztulástól. Születtek ugyan derűs történetek a nábobi életről, fényes névnapi dáridókról, vármegyére szóló duhajkodásról, az úri világ azonban – feledve ősi elhivatottságát és eredeti küldetésének lényegét – boldog önfeladással rohant a végpusztulás felé. Az úri középosztálynak megbocsáthatatlan bűne, hogy eltékozolta a magyar földet, s vele együtt a történelmi Magyarországot. Kiengedte kezéből – vagy meg sem szerezte magának – a nemzet gazdasági felemelésének lehetőségét, miközben az országban élő nemzetiségek a megszerzett magyar gazdasági javak birtokában már a saját országukat építették – kezdetben csak az intézmények formájában, később már a pénzvilág területén is. A dzsentrí Bocskai-ruhában, karddal az oldalán országgyűlési követ akart lenni, akit az utca népe megsüvegel, miközben a nemzetiségi potentát már országot épített a saját vérei számára. Ennek csak a nemzeti méretű tragédia lehetett a vége. Draskóczy Ede *Törvényt ülünk* című, 1937-ben megjelent írásában így foglalta össze szomorú meglátásának lényegét: „Középosztályunk alkata is erősen eltér a törzsmagyarság középosztályának összetételétől, mert utóbbinak a lényeges részét a tisztviselőréteg alkotja, holott a mi középosztályunk a hivatali pályán elhelyezkedésre nem számíthat, s így teljes mértékben a maga erejére van hagyatva. Felsőosztályunk és főnemességünk egyáltalában nincs, s így ez az osztály mint nemzetformáló elem teljesen kiesett. A mi kisebbségünk alkata és képe tehát határozottan eltér a többi magyarokétól.”

Bácska boldogtalan fiai

A vagyonát veszítette, polgárosodni képtelen, éppen ezért hivatalnokai álmokat szövögető bácskai „zsentriről” írta Kanizsai Ferenc *Iffabb Sóti Pál* című regényét. Műve a szabadkai *Délmagyarország* című napilapban jelent meg 1909. március 16-a és június 20-a között 69 folytatásban; könyv alakban most veheti először a kezébe az olvasó. Írása izgalmas kordokumentum, a pusztuló élet szomorú gyászéneke – egyszersmind a sorsát alakítani, irányítani képtelen ember, és a lelkét-szellemét megformáló társadalom gúnyrajza is. A történet a Tisza-parti városban, Bács-Udvardon játszódik, ahol a paraszti sorból kivetkőzött idősb Sóti Pál kékfestőmester és községi képviselő, „aki e földi életében igen nevezetes férfiú hírében állott”, feltűnően fordított életet élt. „Fehérre meszelt, földszintes, úgynevezett »fordított« házban lakozék népes családjával. A házat akként értsük, hogy hosszára épült az utca mezsgyéjén uras tempó szerint. A paraszti magyar ház ugyanis befelé mélyedt a fundusba, nem az utca, hanem az udvar mentén épült, s így az utcára a háznak csak az egyik oldalsó fala jut egy, legföljebb két ablakkal. Ez a rendes, ez a magyar építkezés. Az a ház, amelyik nem így épül, fordított ház. Abból tehát, hogy Sóti uram fordított házban lakik, mindenki megérthette, hogy különbnek tartja magát a parasztknál. És tényleg, több ízben nyilatkozott ebbeli érzése felől. Kivált utóbb, hogy a kékfestőség jövedelmei folyvást csökkentek, és így hétköznapiakon is bőséges ideje maradt meditálásokra. Gyakran emlegetett holmi nemességet, sőt határozott célzásokat is tett némi jussra, amit – istenuccse! –, ki kellene kapartatni valamely agyafúrt fiskálissal.” Az iratok azonban 1850-ben, a nagy tűzvész alkalmával, amikor egész Bács-Udvard leégett, odavesztek a lángokban, így hát a Sóti családnak az ősi dicsőségből a homályos emlékeken kívül egyebe nem maradt. Hanem a községi képviselőség, úgy tűnik, a tekintély vonatkozásában kárpótolt mindenért. Igaz, Sóti uram a gazdák nagy bosszúságára rendre az urak szekerét tolta, s rászavazott az új iskolára, az artézi kútra, az utcáknak petróleummal való világítására is, amivel azután magára haragította egykori sorstársait, a gazdatársadalmat. Meg is mondta Czérna Szilveszter, a parasztagda: „Nem tiszta szándékú az a paraszt, aki urakhoz dörgölődik.”

•

Fia, ifjabb Sóti Pál Szegeden érettségizett, s azon a nyáron úgy érezte, az egész világ – de Bács-Udvard mindenképpen – a lába előtt hever. Gondosan megszervezte a bemutatkozását: nemes és kiváló jellemének kellő súlyt adva válogatta össze az öltözékét. Bábin Milos, az avatott kezű rác szabó éjt nappallá téve dolgozott a frissen hazaérkezett ifjú ruháján, hogy vasárnap a templomban elkápráztathassa a kisváros közönségét. „Sárga cipő... Bő, de milyen bő pepita nadrág. Fekete mellény, hosszú fekete redingote, fehér nyakkendő, fehér szalmakalap... Fehér kesztyű. És sétapálca!” Ilyen öltözete még a patikárossegédnek sem volt – és ez elvi kérdéssé nőtt. A motívum ugyanis elevenen élt az író képzeletében – szinte jelképpé nőtte ki magát. A *Bűntársak* (1912) kötetében található *Mérgőzés a patikussal* című elbeszélésének hőse, Balta Oszkár megkérte Bátyok legszebb leányának, Bolváry Elzának a kezét, ám a hölgy büszkén visszautasította őt mondván: „Hogy is gondolta, hogy én feleségül mehetnék a kékfestő fiához?” A szégyenletesen kikoszorozott ifjú sértődötten utazott Budapestre, s a falujának négy évig a tájára se ment. Évek múltán nagyvárosi hányavetiséggel, a legújabb divat szerint felöltözve tért haza, hogy legalább biliárdban megverje az utált patikust, de még a biliárdban is veszített. Nagyobb szégyen nem is érhetne volna Balta Oszkárt, hiszen a riválisától a zöld asztalnál elszenvedett vereség számára már maga volt a megsemmisülés.

A történet néhány eleme – a vereség és a megvertség élménye – ebből a novellából került az *Ifjabb Sóti Pál* című regénybe. Csak-hogy itt az imádott hölgynek a korábbinál most fontosabb szerep jut. Csittvári Csitáry Olga, Csitáry Pongrácz főszolgabíró leánya elfogadta a reményteli joghallgató udvarlását, s a fővárosba távozó ifjútól úgy búcsúzott, mint a szülők által is elfogadott jegyesétől. Az ifjabb Sóti azután fenékgig üritette a nagyváros nyújtotta élvezeteket, mindent megtanult, amit az éjszaka kínált neki, csak a tudományokkal nem boldogult. Három haszontalan év alatt megismerte „a kifőzőhelyeket, ahol huszonöt krajcáron ebédet lehetett kapni tetszés szerinti mennyiségű kenyérrel. Ismerte továbbá a zálogházakat, a hordárokat, az éjjeli mulatóhelyeket, ahol a gólyák pénzén dőzsöl a praktikus ösjozász. Tudott harmincas sorozatokat csinálni a karambolasztalon, tudott alsózni, huszonegyezni, makaózni. És tu-

dott »adós maradni.« Mielőtt azonban a léhaságának híre eljutott volna a hazaiak fülébe, váratlan dolog történt: Csitáry Pongrácz, aki évek óta kölcsönökből élt, olykor bizony váltót is hamisított, amikor családja sorsa a reménytelenségbe fordult, megölte a feleségét, és önmagával is végzett. A tragikus eset hazahozta a fővárosból az ifjú joghallgatót is, aki megérkezésekor nem is sejtí, hogy hazatérése lesz egyszersmind a végzete is.

Egy pillanatra úgy tűnt, Olgának támaszra van szüksége, ám a leány hamar felismerte, hogy saját sorsának egyedül ő lehet az alakítója. Ő már régen meglátta Pálban az akaratgyengeség tragikus mérget, felismerte, hogy a cselekvésre képtelen ifjú országgyűlési képviselőségről szőtt álmai ugyanolyan meddő képzelődések, mint amilyen terméketlenek voltak a Budapesten töltött évek is. Pál ugyan szerette volna elmondani Olgának, hogy ne várjon tőle reményt, mert ő maga a merő kétségbeesés, a leány azonban megelőzte őt. Súlyos terhet rakott a vállára, amikor határozottan közölte vele: „Én a felesége akarok lenni. És ne legyen maga ügyvéd, ne legyen maga képviselő. Az nem szükséges. [...] Ön becsületes ember. [...] Arról kell beszélnie, hogy újrakezd mindent... Nem fog meghalni. És írnok lesz Bács-Udvardon. Maga fél a haláltól. Ha nem félne, már régen öngyilkos lett volna. Ezt jól tudom. Ezt könnyű kitalálnom. És ha én, a főszolgabíró leánya Bács-Udvardon tudok maradni, csak azért is – érti, mi ez? –, csak azért is! Ha én, a sikkasztó lánya itt tudok maradni, és blúzokat fogok varrni a patikusleányok számára, vagy pedig beállok a Schwartz boltos fűszerkereskedésébe felíró kisasszonynak, nos barátom, akkor maga nem idegenkedhetik attól az eszmétől, hogy egyelőre érje be a bács-udvardi községi írnokság szerény, de biztos pozíciójával.” Így foglalta el ifjabb Sóti Pál a városházán a kopott írnofi íróasztalt abban reménykedve, hogy a segédjegyzői szakvizsga letételekor mégiscsak elindul a vármegyei hivatal felé. Sóti Pál tehát harminc forintos fizetéssel tekintetes úr lett.

A magyar vidék kisvárosa a XX. század fordulóján már nem az a világ, ahonnan könnyű fölemelkedni, és karriert csinálni. A történet indulásakor ugyan még a derű, s a felhőtlen idill lengi be a közösség életét. A szagos misék világa ez, ahol mindenki többnek hiszi magát, mint amit valójában jelent. „Szagosnak a parasztok keresztelik hihe-

•

tőleg amiatt, mert a kizárólag erre a misére járó uras dámák szinte vetélkednek abban, melyikök a legparfümösebb, mintha ezáltal kívánnák észrevéttetni az Istennel, hogy íme, látogatást tesznek a házában. Főleg fiatal asszonyokból és lányokból kerül ki ennek a misének a közönsége, mert a legjobb akarattal sem nevezhetjük ezt a gyülekezetet egyébnak, mint csak közönségnek, amely míg gépileg duruzsolja a monoton imádságokat, ráér párhuzamot vonni a patikusné meg a jegyzőné kalapja közt; bírálja a napernyőket, a blúzokat; és tudomásul veszi a falhoz támaszkodó aranyifjúság kandi hódolatát. A szagos mise tehát igen nevezetes mise; annak tartja a plébános is, aki inkább ezt a misét mondja, mint a tizenegy órai nagymisét; annak tartja kivált a kántor, aki ilyenkor kiereszti bődületes nagy hangját, melyhez a »suplenc« (értsd kántorsegéd) csodaszép susztertercet énekel, miközben az orgona cigányos variációkkal kíséri a zengzetet.” Úrfelmutatáskor ifjú Sóti S. P. monogramos keszkenőre térdelt, amelyen feltűnő módon ott virított az ötágú korona. A mise utáni sétán – Olgával az oldalán – pedig már a patikárossegéd nem mérhette magát hozzá.

Az idill, a derű azonban csak addig lebeg a közösség felett, amíg az élet súlyos kérdései – a felelősség, a munka, az egzisztenciális gondok – nem követelnek határozott választ a társadalomban helyét kereső egyénektől. Ahogy az ifjú Sótit hatalmába keríti a szürke közöny és a mindennapok unalmas valósága, egyre nehezebben tudja elviselni a lépten-nyomon „felsíró szegénységet”. Kanizsai Ferenc leheletfinoman vált a regény érzelmi síkján: amikor a könnyelmű ábrándozások felelőtlenségét kívánta megmutatni, a hamis csillogás kopott színével élt, amikor azonban a hősök lába alatt megnyíltak a tragikus mélységek, a bács-udvardi élet egyszerre balladás komorságot öltött. Pál számára megoldhatatlannak tűntek az élet sorsdöntő kérdései, s olyankor kétségbe esett. Magányos útjai során „a sáros nedvesség a cipőtalp lékein keresztül fölszivárgott; föl, úgyszólván egészen az agyáig, az öntudatáig, a lelkéig, és sokszor úgy érezte, mintha csak azért teremtődött volna a világra, hogy mindezt a piszkos és nedves pocsettát, ami az utcákat, a városokat, az egész világot merő egy kocsonyává teszi, neki kelljen magába szívnia, mint elátkozott szivacsnak a tengert. Meddig fog ez tartani? Legalábbis ítéletnapig...”

Amikor pedig a két Sóti, apja és fia a politikáról beszélt, már nem is a bácskai kisvárosi életről, hanem az egész Magyarországról, a magyar glóbusz reménytelen jövőjéről ejtettek szót. Olybá tűnt, mintha az egész, „szegény és boldogtalan ország” azért politizált volna, hogy közben ne essen szó arról, hogy „a kicsiknek lyukas a cipőjük, hogy a leányoknak az ingeit már foltozni sem lehet, olyan rongyosok”.

Közben a hivatalért is meg kellett küzdeni, és idősebb Sóti Pál képviselői tekintélyét is latba vetve keresett támogatást a fia számára. Amikor a magyar virilistákat igyekezett meggyőzni, ilyeneket mondott: „A zsidók most már a közigazgatási pályákra is kivetették hálójukat. Örülni kell, ha egy jóra való keresztény fiú jut be a községhez, később a megyéhez. Mert a fiam ezt a pályát választotta. Az ügyvédi mesterség sajnos keresztény fiamnak nem ér semmit. A zsidó prókátoroktól nem lehet boldogulnia.” Amikor pedig a tekintélyesebb zsidóktól remélt támogatást, ekként szólt hozzájuk: „Rossz világot élünk. A megyei urak megint hencegnek. Szeretnék visszahozni a derest, hogy a parasztot meg a zsidót nyúzzák. Az én fiam, igaz, hogy keresztény, de felvilágosodott ember, aki tudja, hogy zsidók nélkül a szegény munkások éhen dögölhetnének, és hogy zsidók nélkül senki fia sem juthatna pár forintnyi kölcsönhöz.” A valóság azonban az volt, hogy ifjú Sóti Pál felháborodásának egy pillanatában indulatosan utasította ki a betlehemeseket: „Utálok a subát, utálok a parasztot!” – üvöltötte magából kikelve. Pedig már semmilyen alapja nem volt az utálkozásának. A ház időközben a takarékpénztár tulajdonába ment át, és megoldhatatlan gondot jelentett a kilencforintos adósság a tejre és a forint hús a cipőtalpalásra. A korábban úrhatnámság vádjával illetett Sóti család roppant meghunyászkodott, s ezzel Bács-Udvard meg lehetett elégedve.

S amíg a Sótiak egyre mélyebben süllyedtek a nyomorba, Olga – aki minden útjába került munkát örömmel elvállalt – látszólag szépen boldogult. Előbb csak felírókisasszonyként kereste meg a fizetését, majd könyvelőnő lett a Reichlinger gőzmalomban. A karrierje azonban hamarosan Amerikába vitte őt. Sóti Pál a búcsúzáskor ébredt rá, hogy az ő vereségének az igazi oka, hogy eddigi élete során soha nem volt az akarat embere. Nem volt ereje a saját sorsa irányítására sem. Pál Olgához intézett levelében a bácskai tragikus

●

élet egyik legszebb eposzát fogalmazta meg: „Te igazi dzsentrilány vagy, Olga... én paraszt elődöktől származom; parasztoktól, akiket valamelyik ősöd deresre húzatott; parasztoktól, akik szántottak, vetettek; munkában verejtékeztek, és éppen azért, hogy lehetővé vált számomra az úri életbe fejlődni, azt a legúribb specialitással, a henyélessel kezdtem, és bele is buktam abba a vállalatba, amit jövőnek neveznek. Talán, ha igazi úr az apám, én is több daccal nézek a nyomorúsággal farkasszemet, csak azért is legény maradok a gáton, és igen jó iparos tudtam volna lenni. [...] Úgy látszik, a társadalmi kasztok sajtóságokat cserélnek most, valamint a nemek is. Ebbe az egyének belevéreznek..., igenis belevérztem én, még jobban talán az apám, akire először ragadt rá az úri hajlandóság.” Olga válaszelevelében még megkérdezte: „Mikor tanulod meg már, hogy önmagunkért kell élnünk, és nem másokért?”

Bács-Udvardon, ahol legalább harminc-egyven liter zsírnak kell lenni egy rendes spájzban, az életért, a céljaiért küzdeni nem tudó ember egyre mélyebben süllyedt a nyomorba, a megalázkodás elvégezte rajta a lélekrombolás munkáját. „Milyen csöndes, milyen tikkadt est. A hold tányérja fölbukkant a Tisza-parti füzesek mögül, és néhány kutya felelget egymásnak, amitől még nyomasztóbb a csend. [...] Oh, anyám, én vagyok a legboldogtalanabb ember a föld hátán” – fogalmazta meg kétségbeesését Pál. Olga azonban még egyszer utána nyúlt Amerikából, még egy lehetőséget kínált Pálnak azzal, hogy az újvilágban munkát talált az ő számára is. S a hajdan képviselői méltóságról, rangról és fényes ügyvédi irodáról álmódó ifjú egyetlen estére ismét úgy érezte, kegyes lesz hozzá a sorsa. A búcsúesten – amely maga volt a megdicsőülés – Pál a kisváros előkelő embereinek végre elmondhatta: „a világ legkülönb nációja mégiscsak a magyar! [...] a tengeren túl, idegen emberek között, idegen országban nemes életcélt tűztek ki magamnak: forrón szeretett magyar hazánk és magyar véreink elismertetését, a magyar név tiszteletének minden vonalon való kivívását. Ez ünnepélyes pillanatban esküszöm... itt domborul az atyám sírja, hiszen itt szült, itt szoptatott, itt nevelt az anyám! Ő nevelt engem hazafinak, és már kicsiny koromban oktatott, hogy fiam, szeresd hazádat, a haza mindenek előtt!” Szülőföld, haza és magyar virtus – mindez így együtt egy részeg Tisza-parti éjszakában.

Ez már akkora könnyelműség, oly hatalmas önhittség, amitől csak egy lépésre van a tragédia: az értékvesztette egyén pusztulása, és a méltóságát vesztette ország összeomlása.

A kocsmában támadt vita utáni hajnalon a huszonhat éves ifjabb Sóti Pál átlőtt szívvel borult az anyaföldre, amelyről oly ékes szónoklatot kerekített, de amelyet élete során mindvégig gyűlölt és megvetett. Pándics Szvetozár hadnagy adta le a halálos lövést, amelynek lármájába az egész történelmi Magyarország belemeregett. Öreg Sóti Pál elégedetten fogadhatta fiát a túlvilágon, „csakugyan sikerült fiából urat nevelnie. Ha nem is tudott úgy élni, mint egy úr, de meghalni, kétségtelenül úri módon halt meg.”

Kanizsai Ferenc *Ifjabb Sóti Pál* című regényében a pusztulásnak indult Délvidék egyik legszebb, legmegrendítőbb irodalmi művét alkotta meg. Olvasóit méltán tölti el a szomorúság: a haldokló vidék élményéből és látványából hány remekmű születhetett volna, ha az író nem a fővárosi szalonok világában keresi az érvényesülés lehetőségét? Merthogy Kanizsai Ferenc világosan látta a szülővidéke felett tornyosuló sötét felhők komorságának okát és következményeit, az néhány idézett novellájából és most közzétett regényéből határozottan kiderül. Halálakor Kádár Endre a *Nyugat*ban így búcsúzott tőle. „Hangja a legegyszerűbb, egész közel van a mesélő előadásához, határa a szelíd humor, az egészséges mosolygás. Bácskai magyarságának egyszerűsége, okossága, filozófiája majd minden dolgaiban.” S bár rengeteget írt – többnyire a polgári élet cifra nyomorúságairól, a városi, a megyei alsó rangú hivatalnok komikus figuráiról –, „értékes dolgai azonban azok, amelyeket pátriájáról írt”. Óriási nyeresége lett volna az irodalmunknak, ha alkotóerejét és szépírói tehetségét a bácskaiságunk ügyének szolgálatába állítja. Felvillanó képei, írásainak eleven, étellel teli hangulata, a lelkeket beburkoló lázak vibráló színei mind azt bizonyítják: Kanizsai Ferenc elhivatottsága korábban alig tapasztalt magasságba emelhetne volna a Délvidék misztériumát. Mindannyiunk nagy vesztesége, hogy ez végül is nem történt meg.

•

Szépséges régi történeteink

Vagy ha meg is történt, ha mégis valahol létezik a művekbe zárt magyar Délvidék, azt a mai ember számára még nem bontotta ki senki. Mai sorsunk történeti előzményei elbeszélésekben, regényekben, szalaggal átkötött levelek fakó soraiban, színes útirajzokban és tétova vallomásokban valahol ott rejtőzködnek a múlt sűrű homályának a mélyén. Aki a históriás időkből bármilyen apró értéket a felszínre hoz, nemes ügyet szolgál: visszaadja népünknek az emlékezés színes élményvilágát, a történelem visszaszerzésének, birtokbavételének jogát és hatalmát. Ezért indítjuk most útjára a *Délvidéki Soroló* című könyvsorozatunkat, amelyet az elfeledett értékeink feltárásának és bemutatásának szentelünk. Tesszük ezt azzal a meggyőződéssel, hogy a táj embere évszázadokkal korábban is a szépre, a jóra, a nemesre törekedett, s törekvésének nyomai ott maradtak az időben. S ha a nagy vállalkozások ünnepi megkoronázásáig az előttünk járó nemzedékeknek nem is jutottak el minden esetben, a vereségnek és a kudarcnak is megvan a maga története. A történetek pedig számba vehetők, felsorolhatók – hiszen csak megnevezésük révén alkotható meg a táj történelme, a História, amely a múltunk élményéből eredően erőt adhat a ma emberének is. Akik a *Soroló*ban megszólalnak, valamennyien tanúságot tesznek, szavukra érdemes odafigyelni, hiszen egykoron a maguk helyén valamennyien küldetéses emberek voltak.

2011-ben, húsvét napján

Mák Ferenc

•

•

•